

Wprowadzenie

Ubezpieczenia na życie wywodzą się z kilku źródeł. Pierwsze formy ubezpieczeń na życie pojawiły się w starożytności w ramach świadczonej przez zrzeszenia zawodowe i religijne pomocy wzajemnej. Pomoc w pokrywaniu kosztów pogrzebu funkcjonowała już w starożytnym Egipcie w środowisku kamieniarzy. Forma pomocy wzajemnej, w szczególności kas pogrzebowych, rozwinęła się w starożytnym Rzymie, gdzie istniało wiele zrzeszeń religijnych i zawodowych, które wypłacały świadczenie pogrzebowe lub pokrywały koszty pogrzebu. Szczególnie rozwinięte były stowarzyszenia wojskowych, które wypłacały zasiłki pogrzebowe oraz inne świadczenia w przypadku choroby lub zwolnienia ze służby wojskowej. W owym czasie znane były również renty dożywotnie. W średniowieczu pomoc wzajemna w sytuacji choroby, starości lub śmierci była świadczona przez cechy rzemieślnicze i gildie kupieckie¹.

Ubezpieczenia na życie wywodzą się również z transakcji parabankowych. W średniowieczu powszechna była praktyka zawierania umów renty, w ramach których jedna strona – z reguły miasto lub klasztor – otrzymywała określoną sumę pieniędzy lub inną wartość majątkową w zamian za zobowiązanie do wypłaty określonych kwot lub świadczeń w naturze okresowo lub wieczysto, lub do chwili wykupu renty. W przypadku obowiązku wypłaty świadczeń do śmierci danej osoby takie umowy miały charakter ubezpieczeń na życie. W tym okresie funkcjonowały w pierwotnej postaci ubezpieczenia posagowe. Zakładane przez kościół instytucje kredytowe udzielały bezprocentowego kredytu, ze względu na zakaz świadczenia oprocentowanych pożyczek. W celu uzyskania środków w drodze zapisów i darowizn zobowiązywały się do płacenia rent ofiarodawcom bądź ich dzie-

¹ A. Manes, *Versicherungsglossikon*, Tübingen 1909, s. 760–761.

ciom, w szczególności córkom, z zastrzeżeniem, że w razie śmierci osoby uposażonej prawo do kapitału przysługiwało instytucji kredytowej. Formą ubezpieczeń na życie były również instytucje zwane tontynami, zakładane we Francji w XVII w., a później w innych krajach europejskich. Polegały one na tym, że poszczególne osoby wpłacały do kasy określone sumy w zamian za co otrzymywały dożywotnie renty. Wysokość tych rent w kolejnych latach była uzależniona od liczby nadal żyjących osób z danej grupy, w tym samym wieku, w czasie dokonywania wypłaty. Ze względu na to, że ogólna suma wypłacana na rzecz członków danej grupy była taka sama, a była wypłacana aż do śmierci ostatniego członka, wraz z upływem lat pozostali przy życiu członkowie grupy otrzymywali coraz wyższe renty².

Rozwój ubezpieczeń na życie związany jest także z ubezpieczeniami morskimi, w szczególności z ubezpieczeniami żeglarzy. W XVI w. funkcjonowały ubezpieczenia na wypadek śmierci lub schwymania przez piratów kapitanów statków i kupców, które stanowiły uzupełnienie ubezpieczenia ładunku i statku. Rozwinęła się instytucja tzw. pożyczki morskiej, w której elementy kredytu były uzupełnione o elementy ubezpieczenia. Tego rodzaju pożyczka była wyżej oprocentowana od zwykłych. W zamian za podwyższone oprocentowanie właściciel statku nie był zobowiązany do zwrotu pożyczki w razie utraty zarobku i ładunku, która nastąpiła na skutek określonego zdarzenia losowego (rozbicia się statku, jego zabrania lub ograbienia przez piratów)³.

Pierwsza znana udokumentowana umowa ubezpieczenia na życie została zawarta 18 czerwca 1583 r. z Office of Insurance z siedzibą w Londynie, a ubezpieczonym był obywatel Londynu – William Gybbons. W umowie przewidziano sumę ubezpieczenia w wysokości 382 funtów, 6 szylingów i 8 pensów, która miała być wypłacona w przypadku zgonu ubezpieczonego w ciągu 12 miesięcy od zawarcia umowy. W XVI w. w Anglii zawierane były ubezpieczenia na życie związane z zaciągniętą przez ubezpieczonego pożyczką, a suma ubezpieczenia ustalana była w wysokości długu⁴.

Dalszy rozwój ubezpieczeń na życie, który nastąpił na przełomie XVII i XVIII w., wynikał z szerszego zastosowania matematyki ubezpieczeniowej – powstała wówczas nauka rachunku prawdopodobieństwa, opracowano też pierwsze tablice śmiertelności. W 1699 r. w Anglii został utworzony pierw-

² E. Stroński, *Ubezpieczenia na życie teoria i praktyka*, Warszawa 2004, s. 61–62.

³ W. Warkalno, *Ubezpieczenia majątkowe*, Warszawa 1965, s. 70–71.

⁴ O. Doan (red.), *Ubezpieczenia życiowe*, Warszawa 1998, s. 11–13.

szy komercyjny zakład ubezpieczeń – Society of Assurances for Widows and Orphans – który zajmował się wyłącznie ubezpieczeniami na wypadek śmierci. W XVIII w. powstawały kolejne zakłady ubezpieczeń – w Anglii, ale również w USA i Francji. Dynamiczny rozwój ubezpieczeń na życie nastąpił w XIX w. i dotyczył nie tylko Europy i USA, ale również Japonii. Początkowo rozwijały się zakłady ubezpieczeń oparte na wzajemności, później w formie towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, a następnie powstawały spółki akcyjne. Rozwój ubezpieczeń na życie został zahamowany w okresie I wojny światowej i po jej zakończeniu, co było spowodowane przede wszystkim postępującą inflacją powodującą dewaluację wypłacanych świadczeń. Kolejny kryzys ubezpieczenia na życie przeżyły w okresie II wojny światowej. Po jej zakończeniu nastąpił dalszy bardzo dynamiczny rozwój ubezpieczeń na życie, na który wpłynęła m.in. bardzo ścisła współpraca zakładów ubezpieczeń z innymi instytucjami finansowymi, takimi jak banki i fundusze inwestycyjne.

W Polsce instytucja ubezpieczenia wywodzi się z ubezpieczeń morskich, co wynika z Wilkierza Gdańskiego z 1761 r., stanowiącego kodyfikację prawa morskiego, który zawiera ponad 20 przepisów o umowie ubezpieczenia morskiego⁵.

Ubezpieczenia na życie na ziemiach polskich zaczęły się rozwijać w XIX w. Ze względu na zaborców rozwój ten w każdym zaborze przebiegał inaczej. Początki ubezpieczeń na życie są związane z powstaniem w 1844 r. w Królestwie Kongresowym Dyrekcji Ubezpieczeń, która oferowała ten rodzaj ubezpieczeń. W zaborze austriackim utworzono w 1860 r. w Krakowie Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych, tzw. Florianka, które od 1869 r. prowadziło ubezpieczenia na życie. Na obszarze zaboru pruskiego w 1873 r. powstał prywatny zakład ubezpieczeń na życie „Vesta” Bank Wzajemnych Ubezpieczeń⁶. Dalszy rozwój ubezpieczeń na życie nastąpił w początkach XX w., szczególnie intensywny po odzyskaniu niepodległości. Ubezpieczenia prowadziły takie polskie zakłady ubezpieczeń, jak: Poczta Kasa Oszczędności, Polska Dyrekcja Ubezpieczeń Wzajemnych (późniejsza nazwa Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych) oraz zakłady ubezpieczeń z kapitałem zagranicznym, m.in. Assicurazioni Generali z Triestu oraz The Prudential Assurance Company Ltd z Londynu. Załamanie rynku ubezpieczeń na życie nastąpiło w okresie wielkiego

⁵ S. Matysik, *Prawo morskie Gdańska*, Warszawa 1961, s. 317.

⁶ Z. Szymański, *Prawo ubezpieczeniowe*, Łódź 1975, s. 29–30.

kryzysu po 1929 r., ale w latach 30. ponownie wzrosła sprzedaż ubezpieczeń na życie⁷.

Po II wojnie światowej ubezpieczenia na życie prowadziły: Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych, Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Poznaniu, Pocztaowa Kasa Oszczędności. W 1947 r. Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych otrzymał monopol na działalność ubezpieczeniową i w ramach prowadzonej działalności oferował m.in. ubezpieczenia na życie. Ustawa o ubezpieczeniach państwowych uchwalona w 1952 r. przekształciła Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Państwowy Zakład Ubezpieczeń, który stał się instytucją państwową. Pewna liberalizacja funkcjonowania ubezpieczeń została wprowadzona w ustawie o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych z 1958 r. Początkowo najpopularniejszą formą ubezpieczeń na życie były ubezpieczenia grupowe, a ubezpieczenia indywidualne rozwijały się bardzo powoli. W latach 60. XX w. wprowadzono nowy rodzaj ubezpieczeń osobowych – ubezpieczenie zaopatrzenia dzieci oraz rozpoczęto oferowanie ubezpieczeń rentowych⁸. W 1984 r. nowa ustawa ubezpieczeniowa zniosła monopol w ubezpieczeniach państwowych poprzez dopuszczenie tworzenia innych państwowych zakładów ubezpieczeń, spółek kapitałowych z przeważającym udziałem skarbu państwa oraz zakładów spółdzielczych. Na podstawie tej ustawy powstały: spółdzielczy zakład ubezpieczeń Westa, a następnie Polisa.

Przełomem w rozwoju ubezpieczeń w Polsce była uchwalona 28 lipca 1990 r. ustawa o działalności ubezpieczeniowej. Wprowadziła ona zasadnicze zmiany w organizacji i zasadach funkcjonowania ubezpieczeń gospodarczych. Określono w niej podstawy funkcjonowania rynku ubezpieczeń opartego na specjalizacji i konkurencji. Ustawa recypowała wiele rozwiązań wzorowanych na prawie europejskim⁹. Była ona następnie wielokrotnie nowelizowana, przede wszystkim ze względu na konieczność dostosowania naszego prawodawstwa do wymogów dyrektyw Unii Europejskiej. Obecnie regulacje dotyczące ubezpieczeń gospodarczych zostały zawarte w pakiecie czterech ustaw uchwalonych 22 maja 2003 r.

Ubezpieczenia na życie, wyodrębnione ze względu na rodzaj zdarzeń losowych objętych ochroną ubezpieczeniową, pełnią bardzo istotną rolę za-

⁷ E. Stroiński, *Ubezpieczenia...*, s. 69–70.

⁸ *200 lat ubezpieczania*, Warszawa 2003.

⁹ E. Kowalewski, *Prawo ubezpieczeń gospodarczych. Ewolucja i kierunki przemian*, Bydgoszcz 1992, s. 67–73.

równy w gospodarce, jak i funkcjonowaniu gospodarstw domowych, których różnorodne potrzeby mają zabezpieczyć. Funkcje i znaczenie ubezpieczeń ewoluowały w czasie i przechodziły różne przeobrażenia. W początkach rozwoju ubezpieczeń na życie ograniczały się jedynie do funkcji ochronnej. W ostatnim okresie obserwujemy tendencję wzrostu znaczenia ich funkcji oszczędnościowej, a nawet inwestycyjnej. Jest to związane ze wzrostem świadomości ubezpieczeniowej, ale również potrzebą zabezpieczenia odpowiedniego standardu życia w okresie emerytalnym, którego nie zapewnia powszechny system emerytalny. W ciągu ostatnich kilku lat niektóre ubezpieczenia na życie – z bardzo ograniczonym zakresem ochrony ubezpieczeniowej, a rozbudowaną częścią kapitałową – stały się popularnym produktem inwestycyjnym. Zakłady ubezpieczeń zgodnie z oczekiwaniami klientów poszerzają swoją ofertę zarówno w zakresie ubezpieczeń ochronnych (np. tzw. ubezpieczenia zdrowotne), jak i ubezpieczeń o charakterze inwestycyjnym. Opracowywane przez zakłady ubezpieczeń nowe rodzaje produktów stają się coraz bardziej skomplikowane i wymagają rozległej wiedzy nie tylko z zakresu ubezpieczeń, ale również z innych dziedzin nauki.